

Душка Б. КЛИКОВАЦ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 23. 1. 2025
Прихваћен: 27. 2. 2025.

О АУТОНИМНОЈ УПОТРЕБИ ИЗРАЗА И ЊЕНОМ ТРЕТМАНУ У ГРАМАТИКАМА СРПСКО(ХРВАТСКО)Г ЈЕЗИКА

У раду се најпре подсећа на појам аутонимне употребе речи (односно неке друге језичке јединице), а затим се анализира њен третман у граматикама српског одн. српскохрватског језика. Закључује се да се неки аспекти такве употребе исправно уочавају, али да се она погрешно везује искључиво за синтаксичку функцију субјекта, односно да је граматичари (са изузетком Маретића) не препознају као посебну појаву, тј. не уочавају да аутонимно употребљени изрази припадају другом слоју језика – предметном језику. У складу с тим, такви изрази се у примерима које дају граматике обично не издвајају интерпункцијом (наводницима или курзивом) доследно. У раду се покреће и питање конгруенције с таквим изразима.

Кључне речи: аутонимна употреба речи, граматике српског језика, курзив, наводници, конгруенција.

1. Увод

У овом раду најпре кратко подсећамо на појам аутонимне употребе речи и других израза (АУ¹) (т. 2), затим анализирамо како се она третира у граматикама српског одн. српскохрватског језика (т. 3) и кратко се осврћемо на конгруенцију у вези с њом (т. 4). Рад завршавамо закључком (т. 5).

2. О аутонимној употреби израза уопште

Како смо на то већ скренули пажњу (Кликовац 2024: 358–360), у филозофији, логици и лингвистици разматран је случај кад реч не означава неки појам (што је њена уобичајена употреба), него „саму себе”, тј. кад је реч

* klikovac@fil.bg.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0002-3688-937X>

¹ Краткоће ради, ову скраћеницу користићемо и за синтагму *аутонимно употребљен*.

„име/ознака себе саме” (Карнап 1937, Рунс 1942, Кондаков 1975, Јакобсон 1990, Дибое и др. 1973, Жарти 2001, Лајонс 1977). Сам термин *аутонимна употреба (речи)* уводи Карнап (1937: 154), скрећући пажњу на то да би реченица „Париз је двосложно” била написана погрешно, јер је у њој реч „Париз” употребљена као ознака саме речи „Париз” (тј. аутонимно), а не као ознака града.² У филозофији је уобичајенији термин *материјална супозиција (suppositio materialis)*, а у лингвистици се, осим термина *аутонимна употреба* (нпр. Јакобсон 1990, Дибое и др. 1973, Жарти 2001), срећу и термини *хипостаза* (нпр. Блумфилд 1935) и *рефлексивна употреба* (нпр. Лајонс 1977).

Ево неких примера за АУ који се наводе у литератури:

- (1) Реч *Сократ* има шест слова. [The word *Socrates* has eight letters]. (Лајонс 1977: 5)
- (2) Шта значи *вишесложни*? [What is the meaning of ‘sesquipedalian’?] (Лајонс 1977: 5)
- (3) суфикс *-ски* у *дечачки* [the suffix *-ish* in *boyish*] (Блумфилд 1935: 148)
- (4) Уморан сам од његових вечитих *иш*, *иш*. [I am tired of his eternal *yeth, yeth.*] (Блумфилд 1935: 148)
- (5) *Ш* је последње слово азбуке. [*Я* – это последняя буква русского алфавита.] (Кондаков 1975)
- (6) *Гијом* је лепо име. [*Guillaume* est un joli prénom.] (Жарти 2001)
- (7) Увек има неко *али*. [There is always a *but.*] (Блумфилд 1935: 148)
- (8) *Сањам* се на италијанском каже *sogno*. [*Rêve* se dit *sogno* en italien.] (Жарти 2001)

Овим разноврсним случајевима заједничко је то што истакнуте језичке јединице не улазе у реченицу са својим појмовним значењем, него су укључене у метајезички исказ као слој предметног језика. Испред сваке од њих може се додати име категорије којој она припада: *реч*, *слог*, *глас*, *морфема*, *афикс*, *именица* (одн. име било које врсте речи), *синтагма*, *реченица*, *израз*, *пример*, *облик* итд.³

У литератури се истиче да АУ реч стиче статус именице (Јурт 1963) – одакле и потиче термин *хипостаза* („опредмећивање”), као и да АУ „има кључну улогу у усвајању и употреби језика” (Јакобсон 1990: 388). Свест о АУ речи део је метајезичке свести (метајезичке способности), која је важна за описмењавање; по неким истраживањима, ту свест раније стичу двојезична деца (Генц 2006).

² Двојако читање речи – у њеној уобичајеној и аутонимној употреби – основа је језичких загонетки као што је ова: „Шта се појављује у сваком минути и два пута у сваком моменту, а никад у хиљаду година?” (*Мали Политикин Забавник*, 1. 4. 2024, у рубрици „Мућни главом”); одговор је: „Слово ‘М’.”

³ Аутонимној употреби се прикључују и случајеви кад се испред речи може додати реч *име* (в. Марковић 2010: 179; овај аутор аутонимну употребу сматра основном употребом именâ). Одатле се и изрази који допуњују глаголе као што су *звати*, *називати* и сл. могу сматрати аутонимно употребљеним. Посебан статус именâ означава се великим почетним словом, а допуне наведеним глаголима често се у пракси обележавају наводницима, нарочито кад су у номинативу.

Другачији статус АУ израза означава се другачијим слогом (обично курзивом) или наводницима. У пракси су, међутим, чести и случајеви кад се не означава никако. Томе свакако доприноси и чињеница што се АУ речи, па ни одговарајућа употреба наводника, не помињу досад ни у једном правопису.

3. Аутонимна употреба израза у граматицима српско(хрватско)г језика

3.1. У литератури о српско(хрватско)м језику има примера са аутономно употребљеним речима, који су праћени извесним објашњењима. Прве такве примере налазимо међу Вуковим пословицама:

- (9) Ма ђевојци срећу губи (н. п. кад се за какву рече: добра и поштена ђевојка, *ма* – али). У Рисну.
- (10) Боље је једно држ' (него сто узми). *Узми* ваља да се мисли кад је даље и од онога који даје и од онога коме се даје, а *држе* ' управо кад му се пружи.

Код Новаковића (1894: 249–259) такве примере налазимо у оквиру одељка о субјекту. После констатације да су „најобичнији подмет именице и гдекоје заменице”, додаје: „Али подмет могу бити и друге речи, и то на два начина: а) Кад се уз њих подразумевају именице (што бива увек уз придеве, бројеве и гдекоје заменице); б) Кад се те речи употребе у смислу именице, те собом заступају замисао какву.” За ово друго даје Вукову пословицу из пр. 1, али с везником *али* уместо *ма* (пр. 11), и додаје још једну (пр. 12).⁴ Приметићемо да је аутономно употребљено само *али*, а *сутра* није (него је употребљено метонимијски, у значењу „сутрашњи дан”).

(11) „Али” ђевојци срећу губи.

(12) „Сјутра” бринуће се за се.

Маретић у првом издању своје граматике (1899: 392), опет у вези са субјектом, каже да то „може бити свака riječ”, и даје као примере три досад наведене пословице (пр. 13–15), а затим додаје да „раче i rečenica može to бити”, са пр. 16.

(13) *bolje je jedno drž' (nego sto uzmi)*

(14) *ma đevojci sreću gubi*

(15) *sjutra brinuće se za se*

(16) „Hristos uskrse!” *započinje i završuje liturgiju na Uskrs.*

⁴ Примере, и овде и надаље, пишемо један испод другог и (осим Маретићевих, који на почетку реченице у примерима не пише велико слово) с тачком на крају, без обзира на то да ли је то чинио сам аутор (или је нпр. између примера стављао тачку и зарез, одвајао их цртама и сл.). Интерпункција је изворна. У примерима нарочит слог (курзив, одн. полумасни, спационирани или подвучени слог) преводимо у обични онда кад они само служе истицању кључне речи у примеру (као код Новаковића, Маретића, Стевановића, Миновића, Силића и Прањковића, Пипера (2005) и Пипера и др. (2022)).

У 2. издању (²1901: 139–140) Маретић истиче да „subjektom može biti svaka riječ, jedna ili više njih, ako se uzimaju kao gole riječi istrgnute iz sveze s drugim riječima te se o njima što izriče”, и наводи пр. 17–19, а потом опет додаје да субјекат могу бити и реченице „kad se o njima što izriče”, с пр. 20, 21.⁵

- (17) i je veznik
- (18) bez znači raskidu
- (19) Bogu se zove jedna pjesma Preradovićeve
- (20) živio kralj! ori se danas po cijelom gradu
- (21) ruka ruku pere narodna je poslovice

Код Белића (1998: 122), опет у вези с подметом, стоји да то „може бити све оно о чему се може мислити као о засебном, самосталном појму у реченици”, те да „то о чему се мисли као о засебном појму у реченици добива карактер именице или њену функцију”. Белић наставља овако (слог изворни):

[У] синтаксама [се] стално понављају покушаји да се наведу све речи или облици који могу бити подмети. То је немогуће учинити у потпуности; сваки такав списак мора бити непотпун. Тако исто је погрешно што се различне врсте речи набрајају као речи које могу бити подмети. Напр. каже се да је у реченици *Али ђевојци спрећу губи* свезица „али” подмет. То би било тачно са формалне стране, али стварно субјекат је оно што се у „појму” свезе „али” садржи (тј. све оно што се износи у реченици која се почиње са „али”, а у тој се реченици износи супротне ствари позитивном делу реченице, дакле; недостаци); или напр. могло би се рећи за *Граду је датив* да је у том случају именица у дативу субјекат; али би и то било само формално тачно, а стварно би *граду* значило „*граду*”, тј. „облик” *граду*, и тако увек. Када се рече „*Колико људи толико ћуди*” пословица је, онда је очигледно да се ту мисли на њену целину: израз тај и тај. Према томе, подмет увек даје свему карактер именице јер је то једина самостална реч у језику, а субјекат је по својој природи увек самосталан био он ма која врста речи или облика или и цела реченица.

Стевановић (³1979: 30–31), такође у вези са субјектом, наводи под посебном тачком следеће примере, разврставајући их притом у две групе: непроменљиве речи (осим непроменљивих бројева, о којима је говорио претходно) (пр. 22–31) и „зависни падежи именица и осталих речи деклинације” (пр. 32, 33).

- (22) Врло појачава особину придева коме се додаје.
- (23) Више је компаратив од много.
- (24) Позади одређује место, а јуче време.
- (25) Под се (као предлог) слаже с акузативом и инструменталом.
- (26) Од означава одвајање.
- (27) И је ту сувишно.
- (28) Али увек изазива сумњу.
- (29) Јаој изражава бол.
- (30) Фију-фију-фију све се јаче чуло.
- (31) Хеј се одједном громко разлеже.
- (32) Мени и мене су уобичајене речи размажене деце.
- (33) Пољем овде означава простор кретања.

⁵ У белешци Маретић додаје: „Istrgnute iz sveze s drugim riječima” nijesu, već u njoj stoje riječi *i, bez, Bogu* kad se na пр. вели: отас *i* син додоше, – *bez* здравља нема богатства, – ови људи *Bogu* служе. Ту ни једна од поменутих riječi не стоји сама за се, и прави јој смисао излази тек из свеze с другима.”

Стевановић, очигледно за Белићем, сматра да у оба наведена случаја „имамо субјекте, али само с формалне стране, јер у горе наведеним реченицама непроменљиве речи: *више, позади, јуче, под, и, али, јаој, фију-фију-фију* и *хеј* стварно значе: *реч више, реч позади, реч јуче* (или у свим овим примерима место *реч* можемо казати *прилог*), *реч под* (или *предлог под*), *реч од* (или *предлог од*), *глас и, или слово и, или реч и, или везник и*), *везник али, узвик јаој, узвици фију-фију-фију, узвик хеј*”, док „мени и мене значе: *заменички облици мени и мене; пољем – облик пољем* итд.”.

У одељку о конгруенцији (³1979: 127–128) Стевановић констатује да када је субјекат „било каква непроменљива реч”, предикат стоји у средњем роду и једнини. Примери обухватају и аутономну употребу језичке јединице (пр. 34–38, 42–45), али и поименичене речи (пр. 39, 40) и инфинитив (пр. 41):

- (34) Велико Б се некад друкчије писало.
- (35) Ј се писало на неколико начина.
- (36) А се изговара и изговарало се увек као отворен самогласник.
- (37) По се некад употребљавало с дативом.
- (38) Да је првобитно везивало модалне реченице за оне од којих зависе.
- (39) Много је прошло.
- (40) Зло је увек задавало бол.
- (41) Читати лепу књигу је врло пријатно.
- (42) Њихово хеј је одјекивало.
- (43) Трократно ура! проломило је нему ноћну тишину.
- (44) Његово једнолико „Хеј, кнеже Вуко”, поновило се неколико пута.
- (45) Њезино „не” доводило га је до беса.

Затим указује на то да атрибут може бити и у мушком роду (наводи три примера хрватских аутора), али констатује да „таква употреба није ухватила ширег корена у књижевном језику”. Ако су пак „речце у функцији субјекта више пута поновљене” (нпр. *не, да, гле*), онда је предикат у средњем роду и множини. Даје ове примере:

- (46) Његова „не” сигурно му нису могла користити.
- (47) Твоја празна „да” не значе ништа, нити су икад нешто значила.
- (48) А његова „гле” сваки су час прекидала посао.

Стевановић примећује и следеће (стр. 128; слог за истицање изворни): „А када уз овакве непроменљиве речи у служби субјекта стоји име ширег појма, онда то име преузима функцију субјекта и предикат се свим елементима слаже с тим именом, и у роду дакако”: *Глас ј се некад друкчије изговарао. – Предлог „по” употребљавао се с дативом. – Везник „да” првобитно је везивао модалне реченице за оне од којих зависе. – Број шест је дељив са 2 и са 3⁶ итд.*”

⁶ У вези с конгруенцијом с бројевима Стевановић напомиње: „И називи основних бројева, не само непроменљивих него и бројева 2, 3, и 4 када се не употребљавају за ознаку броја лица или предмета, већ просто као ознаке појмова самих бројева такође захтевају предикат у облику једине средњег рода”. Конгруенција у јд. и ср. р., па и Стевановићева формулација, наводе на помисао да су и сами бројеви у примерима као што је горњи употребљени аутономно.

Лалевих (1962: 125–126) каже, опет у вези са субјектом: „[С]вака реч ма у ком свом облику, потом сваки део речи, слог или слово, знак, шаре, цртеж, потом синтагма, реченица чак, – све то може бити схваћено у функцији именичкој, као именица, да има јединствено предметно значење, па може бити у функцији субјекта, субјекат дакле.” Примери, осим аутономно употребљених језичких јединица (и правописног знака тачке) обухватају и реч *сјутра* (пр. 49) и односну клаузуу с именичком вредношћу (пр. 54).

- (49) Сјутра бринуће се за се.
- (50) Ма дјевојци срећу губи.
- (51) Пишем је реч.
- (52) Коњем је облик именице.
- (53) . је знак.
- (54) Ко брзо суди (тј.: брз судија) брзо се и каје.

Што се облика субјекта тиче, Лалевих каже (стр. 128–129): „Номинатив је тако падеж субјекта. [...] Дакле и променљиве речи кад врше функцију субјекта граматичког нормално су у номинативу. Међутим, ако се облик као такав, његово функционално значење узме у реченици, имаћемо опет граматички субјекат. Нпр.: Коњем је инструментал; Брату је падеж намене, и сл. Свуда у таквим случајевима имамо номинално значење облика „коњем”, „брату” – у једном и другом се примеру нешто износи, суди, закључује о тим облицима речи „коњ” и „брат”. Ту се узимају падежни облици и они су реченичка основа, оно што је најбитније у њој.”

Брабец и др. (1968: 193), говорећи такође о субјекту, бележе: „Rijetko је subjekt nepromjenljiva riječ”, и дају пр. 55, 56. Додају и да „službu subjekta može imati cijela rečenica”, с пр. 57.

- (55) »Pred« је prijedlog.
- (56) »Sutra« mnoge upropasti.
- (57) »Proleter i svih zemalja, ujedinite se!« naša је parola.

Миновић (1987: 33) констатује да позицију субјекта може, осим именица и именичких заменица, „zauzeti i riječ svake druge vrste u značenju imenice ili u svome vlastitom značenju”, и дају два примера, од којих је у првом језичка јединица употребљена аутономно:

- (58) А је veznik.
- (59) Ovdje је мрачно.⁷

Ружић (2005: 489–490; слог изворни) каже: „Позицију субјекатског аргумента могу заузети и друге врсте речи [осим именица, заменица, поименичених придева и неких бројева, и инфинитива], и то само као појединачни репрезентанти своје категорије, па се тада подразумева лексема реч, као у примеру: (Реч) *Али је везник*. Тако се и одређени облици (рецимо, зависни па-

⁷ Посебно је питање да ли је у овом примеру прилог употребљен као субјекат: прикладнија анализа била би да је у питању безлична реченица с прилошким предикатом, у којој прилог има функцију одредбе за место.

дежи или глаголки облици) појединих речи могу појавити у истој позицији онда кад се врши њихова спецификација, уврштавање у неку граматичку категорију: (Облик) *Од музе је генитив*; (Глаголки облик) *Подигао је аорист*.”

Силић и Прањковић (2005: 295; слог изворни) имају констатације сличне онима у српским граматикама: „У посебним околностима у служби субјекта може се појавити било која riječ, па чак и било који облик riječi, нпр. *Испред је приједлог*, *Ако је везник*, *Данас је прилог*, *Ах је узвик*, *Сусједом је инструментал*, *Продајем је облик презента* итд. У таквим се случајевима преко службе субјекта, тј. синтактички, „опредмећују” (тј. добивају својства која су иначе карактеристична за именце) riječi и облици којима није својствена ни граматичка ни лексичка предметност.”

Аутори додају, у вези с конгруенцијом с таквим субјектима: „Srednji је род дакле и ознака за посебан род и ознака за „ne-rod”. Тако ће бити и у другим случајевима у којима у служби субјекта долазе riječi без рода, нпр. *ово „испред”*, *ово „ако”*, *ово „данас”*, *ово „ах”*.” Констатиру и да „[n]епромјениве riječi које долазе у служби субјекта (нпр. *испред*, *ако*, *данас*, *мислити* и сл.) немају ни броја. Но што се тиче сročности с предикатом, оне се понашају као riječi у једини.”⁸

Пипер (2005: 35), говорећи о структури „именског израза”, каже да је у његовом главном делу именица или именичка заменица, „или нека друга реч употребљена као да је именица”. Наведени су примери са синтаксичким јединицама које могу бити субјекти, а међу њима је и аутонимно употребљена реч (пр. 63):

- (60) Наш пријатељ чита.
- (61) Неко чита.
- (62) Први добија награду.
- (63) Ако је везник.
- (64) Остати је ризик.
- (65) Истурчи се плахи и лакоми. (Његош)

На другом месту (2005: 65–66) налазимо: „Нетипични главни елементи именског израза имају извесних специфичности у одредбама. На пример, ако је главни елемент израза непроменљива реч (прилог, предлог, везник, речца, узвик) атрибут и глаголки облик у предикату налазе се у средњем роду (ако облик предиката показује и род)”, с овим примерима, и за облик једине и за облик множине:

- (66) То његово тихо изговорено „ако” увек је звучало злослутно.
- (67) Та његова тихо изговорана „ако” увек су звучала злослутно.

Пипер и др. (2022: 371), слично претходном извору, кажу да у субјекту стоје именица, именичка синтагма и именичка заменица, „као и било која друга врста речи употребљена као да је именица, нпр. придев (нпр. *последњи испада*), број (нпр. *Деведесет је дељево са три*), глагол (нпр. *„Певати” је гла-*

⁸ Глагол *мислити* налази се у примеру *Misliti znači postojati*. Он се може тумачити у аутонимној употреби („реч *мислити*”), а може и у обичној, али тада реч „значити” има другачије значење: „исто је што и...” („мислити и постојати је исто”).

гол), прилог (нпр. „*Данас*” је дневни лист), узвик (нпр. Чуло се *тика-така*) итд., па и читава реченица (нпр. „*Нема проблема*” њихов је омиљени израз”).

На другом месту (стр. 380) наводе пр. 66, 67, с овим објашњењем: „По-некад је у именичким синтагмама управни члан нека поименичено употребљена реч (прилог, предлог, везник, речца, узвик) и тада се атрибути и глаголски облик у предикату налазе у средњем роду (ако облик предиката показује и род).”

3.2. Видимо да су у граматикама неки аспекти аутономне употребе добро уочени. Најпре, она се често везује за вредност одн. значење именице. Тако Новаковић (1894) каже да се те речи се употребљавају „у смислу именице, те собом заступају замисао какву”, Белић (1998) – да су добиле „карактер именице”, Лалевић (1962) – да су „схваћене у функцији именичкој, као именица,” и „имају јединствено предметно значење”, Миновић (1987) – да су то речи „у значењу *imenice* или *u svome vlastitom značenju*”, Пипер (2005) и Пипер и др. (2022) – да су то речи „употребљене као именице”.

У већини граматика се примећује да ту вредност може добити било која реч, и не само реч. Маретић (1899, 1901) каже да то може бити „*svaka riječ [...], раче i геченица*”; Белић изричито упозорава на то да се не могу навести „све речи или облици који могу бити подмети, те да „сваки такав списак мора бити непотпун”; Лалевић (1962) констатује да то може бити „свака реч ма у ком свом облику, потом сваки део речи, слог или слово, знак, шаре, цртеж, потом синтагма, реченица чак”; Миновић (1987) такође каже да у функцији субјекта може бити, осим именице, „*i riječ svake druge vrste*”.

Констатује се и да се испред таквих речи одн. израза могу додати речи као што су *свежица, облик* (Белић), *реч, прилог, предлог, везник, узвик, глас, слово, облик* (Стевановић). Ружић (2005) изричито напомиње да друге врсте речи могу имати „позицију субјекатског аргумента” „само као појединачни репрезентанти своје категорије”, због чега се „подразумева” лексема *реч* или *облик*.

Видели смо, такође, да су у примерима аутономно употребљене разноврсне језичке јединице: речи различитих врста (глаголи, прилози, везници, предлози, речце, узвици), реченице, различити облици речи (најчешће именице у зависним падежима), слова (*б* и *ј*), глас (*а*), па и интерпункцијски знак тачка. Лалевић списак тих јединица највише проширује, изричито напомињући да осим речи, њихових делова, синтагми и реченица то могу бити „слово, знак, шаре, цртеж”.

Најзад, Маретић (1901) – једини – погађа суштину аутономне употребе, кад каже да у функцији субјекта може бити било која реч и реченица – онда кад се „о њима што изриче”. Наиме, он указује на улогу аутономно употребљене језичке јединице као предмета посматрања, тј. предметног слоја исказа.

3.3. С друге стране, у граматикама се аутономна употреба – која се не именује посебним термином – без изузетка везује за функцију субјекта. Белић, видели смо, сматра да такве речи „карактер именице” добијају управо преко своје функције субјекта („подмет увек даје свему карактер именице”). Лалевић, напротив, функцију субјекта посматра као последицу њиховог именичког значења.

Међутим, у т. 2 (пр. 4, 7, 8) видели смо да аутономно употребљен израз може имати и друге функције осим субјекатске; неке од примера из граматики лако је преиначити тако да то буде очигледно:

(24a) У тој реченици аутор је погрешно употребљено *позади*.

(30a) Све јаче чујем *фију-фију-фију* / *хеј*.⁹

Затим, има аутора који АУ – упркос изричитој Белићевој напомени – везују за врсте речи – Стевановић (³1979) за непроменљиве речи и косе падеже именских речи, а Брабец и др. (1968) и Пипер (2005) за непроменљиве речи, не обраћајући пажњу на то да су те речи написали одн. да их треба написати под наводницима. Ни Пипер и др. (⁴2022) не уочавају чињеницу да изрази *певати* и *нема проблема* немају функцију субјекта сами по себи, него тек заједно с наводницима.

Даље, аутономна употреба израза посматра се понекад заједно са другим појавама које су од ње различите – најчешће с поименичавањем. Видели смо да Новаковић заједно наводи пример са аутономним *али* и поимениченим *сутра*; Лалевић, осим ове друге речи, у групу с АУ употребљеним речима у функцији субјекта сврстава и клаузу у истој функцији; Стевановић, у вези с конгруенцијом, унутар примера с АУ речима умеће и два с поимениченим речима и један с инфинитивом; Миновић уз пример с АУ везником *а* наводи и пример с прилогом *овдје*.

Пипер (2005) и Пипер и др. (⁴2022) у примере кад у субјекту стоји „било која друга врста речи употребљена као да је именица” убрајају и оне с АУ речима, али и оне с поимениченим придевима и поимениченим бројем, као и с инфинитивом. Пипер и др. (⁴2022), говорећи о конгруенцији, аутономну употребу убрајају у случајеве поименичавања.

Додатни коментар заслужује и пример Пипера и др. (⁴2022) „Данас” је *дневни лист*. Наиме, у њему је изостављена реч која одређује природу појаве чије је лично име употребљено: *Лист* „Данас” је *дневни лист*. Сâмо то лично име стављено је, како је то у таквим случајевима (кад је реч о неживом појму) обичај, у наводнике. Аутономна употреба је слична томе, јер у изразу *реч „ако”* реч *реч* означава природу појаве чије је име употребљено; а разликује се по томе што је појава чије је име употребљено реч, односно нека језичка јединица (због чега се и каже да је реч у аутономној употреби „име себе саме”).¹⁰

3.4. Што се тиче обележавања АУ израза, видели смо да Вук АУ речи (*ма*, *држ’* и *узми*) штампа курзивом у оквиру своје реченице, али не и у оквиру пословице; тиме успоставља и одређени обичај. Наиме, Маретић (1899, ²1901) поступа исто, осим што у издању из 1899. под наводнике ставља АУ

⁹ У литератури се наводе и примери у којима АУ узвици имају функцију правог објекта, па и друге функције. Тако Бабић (2019) даје пример *Чула сам трес!* за узвик у функцији објекта, а пример *То је фуј* за узвик у функцији предикатива (аутономну употребу не помиње).

¹⁰ Стога бисмо синтаксичку функцију АУ израза у оквиру синтагме, као у пр. *везник „ако”*, реченица *„Нема проблема”* итд. третирали исто као случај роман *„На Дрини ћуприја”* и сл.: рекли бисмо да АУ израз има функцију атрибутива (Ово насупротив Пиперу 2005: 66, који сматра да је у том случају атрибутив реч *везник*.).

реченицу (али то не чини у издању из 1901); на исти начин, с истим изузетком, поступа и Белић (1998). Пипер и др. (⁴2022) у два примера АУ израз (укључујући и једну реченицу) обележавају наводницима, у једном случају не обележавају ничим. Лалевић (1962) у оквиру своје реченице АУ речи обележава наводницима, а у оквиру примера то не чини. Миновић и Пипер (2005) аутономну употребу у примерима не обележавају ни на који начин, а ни Стевановић, ни у примерима, ни у свом тексту кад пише *више*, *везник и*, *узвик хеј*, *глас ј* и сл. Новаковић (1894) једну АУ реч ставља такође под наводнике, али то чини и са речју која није АУ.

Кад говоре о конгруенцији, неки аутори поступају делимично другачије (и исправније), тако што АУ израз стављају под наводнике: Стевановић (³1979), Пипер (2005), Пипер и др. (⁴2022), Силић и Прањковић (2005).

Доследно АУ израз графички издвајају само два аутора: Брабец и др. (1968) курзивом, а Ружић (2005) подвлачењем (у оквиру примера који су штампани курзивом), односно спационираним слогом.

4. Конгруенција са АУ изразом

Статус именице који добија АУ реч одсликава се и у томе што она може бити и контролор конгруенције. Видели смо да Стевановић (³1979), поводом примера међу којима је највише оних с АУ речима, каже да је субјекат у средњем роду и једнини када је субјекат „било каква непроменљива реч”. Кад су пак „речце у функцији субјекта више пута поновљене”, онда је предикат у средњем роду и множини (пр. 46–48). Слично налазимо и код Пипера (2005) и Пипера и др. (⁴2022) (пр. 66, 67).

Док је конгруенција у једнини неспорна (в. и пр. 13, 30, 34–38, 42–45), ону у множини би требало испитати на већем корпусу. Наиме, чини се да она зависи од тога каква реч је аутономно употребљена. Тако у следећим примерима конгруентна реч стоји у мушком роду кад је у множини:

(68) *Треба* је употребљено правилно, а *писати* и *читати* нису употребљени правилно.¹¹

(69) Прозрела сам ја твоје ах и ох, не претварај се. (Јокановић Ми-хајлов 2012)

5. Закључак

У својој аутономној употреби реч (или нека друга језичка јединица) припада предметном слоју језика, а њени типични случајеви препознају се по томе што је испред ње употребљено, или се може употребити, име категорије којој она припада (нпр. *реч*, *реченица*, *облик*, *пример* и сл.). Тако употребљена реч стиче природу именице и може имати било коју функцију у

¹¹ Овај пример дугујемо проф. Љубомиру Поповићу, од ког смо први пут и чули за аутономну употребу речи (предавања у шк. 1981/82).

којој може бити употребљена именица, а најчешћа је функција субјекта (ако је пак употребљена у случајевима као што је *реч „реч”*, АУ реч има функцију атрибутива). АУ реч те синтаксичке функције не обавља сама, него заједно с наводницима, односно другим типом слова којим је написана.

АУ израза забележена је у српским граматицима само у вези с функцијом субјекта, али сама појава није посебно именована нити јој је дато одговарајуће место. Термини *аутонимна употреба*, *хипостаза* или *рефлексивна употреба*, који се такође срећу у лингвистици, у домаћој средини се не јављају. Најтачније такву употребу дефинише Маретић, кад каже да у функцији субјекта може бити било која реч и реченица онда кад се „о њима што изгђе” – дакле, указује на улогу АУ језичке јединице као предмета посматрања, тј. предметног слоја исказа.

У граматицима се АУ употреба не обележава доследно ни графички. Граматичари често прате Вука, који је АУ речи графички издвајао у оквиру својих реченица, али не и у оквиру реченица у којима се аутентично јављају. Граматичари доследно бележе АУ готово само по изузетку (Брабец и др. 1968, Ружић 2005).

АУ реч у функцији субјекта захтева, како је то у граматицима примећено, конгруентну реч у облику једнине и средњег рода; конгруенција у множини, међутим, захтева даље истраживање, јер се у примерима примећује не само облик средњег рода (који граматике бележе), него и мушког.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2019:** М. Бабић, *Екскламативне конструкције у српском језику*, Андрићград: Андрићев институт.
- Белић 1998:** А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју – лингвистичка испитивања*, књига I, у: *Изабрана дела Александра Белића, Први том – Општа лингвистика, О језичкој природи и језичком развоју*, књига I и II (приређивач Милка Ивић), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Блумфилд 1935:** L. Bloomfield, *Language*, London: George Allen & Unwin Ltd.
- Брабец и др. 1968:** I. Brabec, M. Hraste, S. Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Вук:** В. Стеф. Караџић, *Српске народне пословице*, Београд: Просвета.
- Генц 2006:** L. Göncz, *Psihologija dvojezičnosti – istraživanje psiholoških aspekata dvojezičnosti u Vojvodini, Godišnjak 2005* (glavni i odgovorni urednik Rudolf Kastori), Novi Sad: Vojvodanska akademija nauka i umetnosti, 100–114.
- Дибоа и др. 1973:** J. Dubois, M. Giacomo, L. Guespin, C. Marcellesi, J.-B. Marcellesi, J.-P. Mevel, *Dictionnaire de linguistique*, Paris: Librairie Larousse.
- Жарти 2001:** *Lexique des termes littéraires*, sous la direction de M. Jarrety, Paris: Librairie Générale Française.

- Јакобсон 1990:** R. Jakobson, Shifters and verbal categories, in: *On Language* (ed. by L. R. Waugh, M. Monville-Burston), Cambridge/London: Harvard University Press.
- Јокановић Михајлов 2012:** Ј. Јокановић Михајлов, *Прозодија и говорна култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Јурт 1963:** F. Hiorth, Hypostasis, *Lingua*, 12, 1963, 211–216.
- Карнап 1937:** R. Carnap, *The Logical Syntax of Language*, London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Кликовац 2024:** Душка Кликовац, *Српска интерпункција*, Београд: Филолошки факултет.
- Кондаков 1975:** Н. И. Кондаков, *Логический словарь-справочник*, Москва: Наука.
- Лајонс 1977:** J. Lyons, *Semantics*, Volume 1, Cambridge / New York / Melbourne: Cambridge University Press.
- Лалевих 1962:** М. Лалевих, *Синтакса српскохрватског језика*, Београд: Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије.
- Маретић 1899:** Т. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Knjižara L. Hartmana.
- Маретић ²1901:** Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola*, Zagreb: Knjižara L. Hartmana.
- Марковић 2010:** I. Marković, О uporabi i značenju imenâ u hrvatskome, *Folia onomastica croatica*, 19, 175–202.
- Минових 1987:** Milivoje Minović, *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole*, Sarajevo: Svjetlost.
- Новаковић 1894:** С. Новаковић, *Српска граматика*, Београд: Државна штампарија.
- Пипер 2005:** П. Пипер, Именски израз, [у књизи] П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика – проста реченица* (У редакцији М. Ивић), Београд: Институт за српски језик САНУ / Београдска књига / Матица српска, 33–118.
- Пипер и др. ⁴2022:** П. Пипер, И. Клајн, Р. Драгићевић, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Ружић 2005:** В. Ружић, Проста реченица као синтаксичка целина, [у књизи] П. Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика – проста реченица* (У редакцији М. Ивић), Београд: Институт за српски језик САНУ / Београдска књига / Матица српска, 477–571.
- Рунс 1942:** D. D. Runes, *Dictionary of Philosophy*, <https://www.ditext.com/runes/index.html>
- Силић/Прањковић 2005:** J. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Стевановић ³1979:** М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, II – Синтакса*, Београд: Научна књига.

Душка Б. Кликовац

ОБ АВТОНИМНОМ УПОТРЕБЛЕНИИ ВЫРАЖЕНИЯ И ЕГО ТРАКТОВКЕ
В ГРАММАТИКАХ СЕРБСКО(ХОРВАТСКО)ГО ЯЗЫКА

Резюме

В статье прежде всего рассматривается понятие автономного употребления слова (или иной языковой единицы), а затем анализируется его представление в грамматиках сербского, то есть сербскохорватского языка. Автор приходит к заключению, что некоторые аспекты такого употребления распознаются правильно, но при этом оно ошибочно связывается исключительно с синтаксической функцией подлежащего, то есть грамматисты (за исключением Маретича) не определяют его как отдельное явление, а соответственно не замечают, что автономно употребленные выражения принадлежат другому уровню языка – предметному языку. В связи с этим такие выражения в примерах, которые приводятся в грамматиках, обычно не выделяются пунктуацией (кавычками или курсивом) последовательно. В статье также поднимается вопрос согласования с такими выражениями.

Ключевые слова: автономное употребление слова, грамматики сербского языка, курсив, кавычки, согласование.